

СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Дубрікова Дар'я Степанівна, магістрантка ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

В статті проаналізовано сім'ю та сімейне виховання як важливі складові процесу соціального формування особистості дитини. Сім'я, як основна одиниця суспільства, впливає на формування цінностей, норм поведінки, соціальних навичок та ідентичності індивіда. Вивчення впливу сімейних структур, зв'язків, комунікації та виховних практик на розвиток психосоціальних компетенцій та самовизначення дитини. Проаналізовано сімейне виховання як соціалізаційний фактор. Проведено аналіз ролі сімейного виховання у формуванні цінностей, етики, релігійних поглядів та культурної ідентичності дитини. Результати дослідження сприятимуть підвищенню рівня розуміння та усвідомлення важливості ролі сім'ї в соціальному розвитку та вихованні дітей.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, соціалізація, діти, психосоціальний розвиток, соціальна підтримка, батьки, виховання, педагоги.

Dubrikova D. Family education as a leading factor in the child's personality formation in modern society

The article analyzes the study of the family and its upbringing, an important component of the process of social formation of a child's personality. The family, as the main unit of society, influences the formation of values, behavior norms, social skills and personal identity.

This study analyzes the key aspects of family interaction and family upbringing, which determine the successful social formation of a child's personality. Study of the influence of family structures, relationships, communication and educational practices on the development of psychosocial competencies and self-determination of a child. Analysis of the role of family upbringing in the formation of value, ethical, religious views and cultural identity of the child was carried out. The research takes into account both the theoretical aspect and the practical dimension of the educational process in the family and is aimed at finding practical recommendations for parents, teachers and social workers to improve the quality of family upbringing and the social formation of the child's personality in modern society. The results of the study will help to increasing the understanding level and awareness of the importance of the role of the family in the social development and children's upbringing.

Key words: family, family education, socialization, children, psychosocial development, social support, parents, education, teachers.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві важливим фактором соціального формування особистості дитини є вплив сім'ї та особливості сімейного виховання. Сім'я, як базова одиниця суспільства, відіграє значущу роль у становленні і розвитку індивідуальних характеристик, ціннісних орієнтацій та соціальних навичок дитини. Дослідження в галузі психології, педагогіки, соціології та інших гуманітарних наук свідчать про складність та багатогранність впливу сімейного середовища на формування

особистості дитини. Проте, зміна соціокультурного контексту, зростання рівня розлучень, зміни в сімейних структурах, вплив інтернету та інших сучасних технологій на комунікацію в сім'ї, а також економічні та соціальні труднощі можуть ставити під загрозу стабільність і ефективність сімейного виховання. Тому виникає потреба в подальших дослідженнях, спрямованих на розуміння механізмів впливу сім'ї та сімейного виховання на формування особистості дитини в умовах сучасного суспільства. Ця проблема має важливе значення для практичних застосувань, так як підходи до сімейного виховання та підтримки сімей можуть бути визначальними для успішного соціального розвитку та виховання нового покоління громадян. Дослідження цієї теми може сприяти розробці рекомендацій для батьків, педагогів та соціальних працівників, спрямованих на поліпшення процесу сімейного виховання та підтримки сімей у важливій місії формування особистості дитини в сучасному світі.

Аналізуючи літературу, статті та дослідження українських науковців, таких як Маценко Л.М., Караман О.Л., Марушкевич А.А. [12; 13; 14], можна зробити висновок, що в наш час однією з найважливіших є низка проблем, до яких можна віднести: зменшення народжуваності, збільшення неблагополучних сімей, дитячі захворювання, збільшення кількості розлучень серед молодих сімей, так зазначає Маценко Л.М. [13].

Постовий В.Г. [14] та Маценко Л.М. [13] зазначають, що останнім часом можна спостерігати суттєві зміни в стосунках між дітьми та батьками. Можна зазначити, що вони стали більш емоційно-психологічними. Стало помітне, руйнування сталих традицій та зміни щодо виховання дітей в сім'ї. Проведені дослідження, дали змогу оцінити, що, як правило, роль батька змінюється, Маценко Л.М. [13] та Бех В.П. [1], помітили, що він перестає бути головою. Традиційні чоловічі обов'язки зазнали помітних змін. Попри те, значно зросло значення матері, як господині та незалежної жінки [13].

Спираючись на експертні оцінки Жданович Ю.М. [5], Звереві І.Д. [8; 9], Марушкевич А.А., Постового В.Г. [14], соціальна педагогіка в сім'ї – це найголовніший осередок суспільства, так звана «база», де здійснюється базисна соціалізація дітей, за рахунок: виховної, матеріальної, психологічної, моральної та фізичної підтримки дітей. Попри базисне виховання в сім'ї, більшість соціалізованих навичок все ж таки надають інститути сімейного виховання, такі як, садочок, школа, коледж, університет, як писали в своїх дослідженнях Маценко Л.М. [13; 15], Бех В.П. [1], Зверєва І.Д. [8; 9].

Мета дослідження полягає в аналізі ролі сім'ї та сімейного виховання в процесі соціального формування особистості дитини. Для досягнення цієї мети, поставлені такі завдання: 1) Вивчити сучасний стан наукових досліджень щодо впливу сім'ї та сімейного виховання на соціальне формування особистості дитини. 2) Проаналізувати різні аспекти

ролі сімейного середовища у формуванні психологічних, соціальних і емоційних аспектів особистості дитини. 3) Вивчити сучасні виклики, з якими стикаються сім'ї у процесі виховання дітей, такі як вплив технологій, економічні аспекти. 4) Визначити основні фактори, які сприяють позитивному або негативному впливу сімейного виховання на формування особистості дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'я вважається однією з основних інституцій, яка формує особистість дитини. Важливість цього впливу зумовлюється тим, що саме в сім'ї дитина переживає перші емоційні зв'язки, вчиться соціальним нормам і цінностям, а також отримує основи соціальної поведінки. Широкий спектр наукових досліджень дотичних цього питання охоплює різні аспекти сімейного виховання та його вплив на розвиток дитини.

Один із ключових аспектів дослідження – це роль батьків у вихованні дітей. Дослідники вивчають стилі батьківства, такі як авторитарний, авторитетний, покладистий та багато інших, і їхній вплив на формування особистості дитини. Наприклад, виявлено, що авторитетні батьки, які поєднують в собі високі вимоги та підтримку, сприяють більш успішному соціальному розвитку дитини [18]. Крім того, досліджується вплив родинних конфліктів, розлучень, ставлення батьків до релігії, етнічної приналежності та інших факторів на формування особистості дитини. Наприклад, деякі дослідження свідчать про те, що діти, які виростають у родинях зі стабільними стосунками, мають більше шансів на психосоціальну стабільність. Важливим аспектом є також дослідження ролі сімейного виховання у формуванні соціальних навичок та компетентностей дитини. Сучасні наукові дослідження дозволяють виявляти, як певні підходи до виховання можуть впливати на розвиток соціальних навичок, емпатії, співробітництва та інших важливих аспектів соціальної адаптації дитини. Наукові дослідження показують, що вплив сім'ї та сімейного виховання на соціальне формування особистості дитини може бути багатогранним і індивідуальним [3, с. 15]. Кожна сім'я має свої особливості, які визначають її вплив на розвиток дитини. Важливо враховувати такі фактори, як економічний статус сім'ї, рівень освіти батьків, культурний контекст та інші соціокультурні впливи. Це робить дослідження щодо впливу сім'ї на формування особистості більш складним і вимагає індивідуалізованого підходу. Правильно спрямована робота з батьками та сім'ями може мати значущий вплив на соціальний розвиток дитини [12]. Батьки можуть бути навчені ефективним методам виховання, сприяти розвитку навичок спілкування та конфліктних ситуацій, а також формувати позитивні цінності і ставлення до соціуму у своїх дітей.

Однак важливо також підкреслити, що дослідження впливу сім'ї на соціальне формування особистості дитини також враховують важливу роль інших соціальних

інститутів, таких як школа, релігійна спільнота, друзі та мас-медіа. Ці фактори можуть взаємодіяти з сімейним вихованням і мати вплив на соціальний розвиток дитини [17].

Сімейне середовище відіграє важливу роль у формуванні психологічних, соціальних і емоційних аспектів особистості дитини. Сучасна сім'я відзначається тим, що вона вже не виконує всі традиційні функції сімейних одиниць, які існували в минулому. Змінюється їх спрямування та характер. Важливо відзначити, що в сучасних сім'ях росте значення функцій, які спрямовані на задоволення емоційних і соціально-психологічних потреб. Навіть ті функції, які раніше мали матеріальний характер, тепер набувають емоційного виміру. Економічна функція сім'ї залишається однією з ключових, але її спрямування змінюється. У минулих епохах всі члени сім'ї займалися виробничою діяльністю та вчилися різним виробничим навичкам та завданням. Тепер управління великими компаніями перейшло до менеджерів, а сільське господарство стало схожим на ферму, де наймані робочі виконують працю. Основна функція сім'ї тепер полягає в організації споживання та побуту, а також в підтримці матеріального благополуччя [2]. У суспільстві, де раніше нагромадження матеріальних благ вважалося важливою функцією, тепер вона поступово втрачає своє значення, залишаючи лише економічну функцію та організацію споживання та життя. Немаловажною проблемою в сучасному суспільстві є суттєвий спад народжуваності. Існує низка факторів, що призводять до цього явища, включаючи нестабільність шлюбів, а також економічні, моральні і психологічні перешкоди, з якими стикаються молоді пари, розмірковуючи про сімейне життя [5]. Відкладання народження дітей або обмеження кількості дітей стає все більш поширеним явищем через ці обставини.

Зростання кількості розлучень та відсутність стабільності в молодих родинах, які часто живуть окремо від батьківських домів, не лише призводять до зменшення народжуваності, але і сприяють поширенню неблагополучних сімей, збільшенню дитячих хвороб та виникненню девіантної поведінки серед дітей. Функція дозвілля включає в себе фізичну, матеріальну та психологічну підтримку, сприяння зміцненню здоров'я членів сім'ї та організацію їх вільного часу. На сьогоднішній день помітно збільшилася популярність сімейних подорожей та занять фізичною культурою [1]. Однак загалом рекреаційні можливості для сімей поступово передаються від сімей до державних та громадських інституцій, а також об'єктів культури та розваг. Школа набуває все більшого значення в цьому контексті. Роль сім'ї у морально-психологічному захисті її членів стає все більш важливою, і вона продовжує забезпечувати матеріальну та фізичну підтримку інвалідам або літнім родичам [11].

Комунікативна функція задовольняє потребу в спілкуванні та взаєморозумінні між членами сім'ї. Дослідження в галузі психології та педагогіки підтверджують, що формування соціальних орієнтацій, емоційної культури, морально-психічного здоров'я людини значною мірою залежить від якості внутрішньо сімейного спілкування та загальної морально-психологічної атмосфери в родині.

Регулююча функція включає в себе систему управління взаємовідносинами між членами сім'ї, включаючи первинний соціальний контроль і розподіл влади та відповідальності. У минулому держава активно втручалася у встановлення влади та авторитету голови сім'ї, який несвідомо був відповідальним за поведінку своїх дітей на протязі всього їхнього життя, і застосовувала санкції у випадку непокори [7].

У сучасній демократичній сім'ї, функції сімейного виховання – комунікативна та регулятивна, зазнають важливих змін. Більшість сучасних сімей структурована в двох поколіннях – батьків та дітей, часто без участі дідусів і бабусь, які зазвичай проживають окремо. Внаслідок цього, батьки не мають можливості користуватися досвідом і підтримкою старших поколінь, і це може бути проблематичним в нових суспільно-історичних умовах [9]. Останнім часом стосунки між батьками та дітьми радикально змінилися, стаючи більш емоційними та психологічними, ґрунтуючись на взаємній прихильності. Загалом, традиційні форми сімейного виховання і традиції руйнуються. Роль батька як голови сім'ї зазвичай поступається, оскільки сучасний спосіб життя звільняє його від багатьох стереотипних чоловічих домашніх обов'язків. Замість цього, підвищується значення домогосподарки [13; 16].

Функція виховання в сім'ї, нарівні з іншими функціями, залишається важливою в сучасних умовах і набуває нового соціального виміру. Вона сприяє фізичному розвитку та зміцненню здоров'я членів сім'ї, а також формуванню санітарно-гігієнічних навичок. Соціальна педагогіка приділяє увагу всім аспектам та обставинам, які впливають на розвиток та формування особистості. Таким чином, функції сімейного виховання розглядаються у широкому контексті, включаючи як навчання дітей, так і внутрішню систему відносин в сім'ї, що визначає особистість (структуру, рольове поведінка, психологічні механізми сімейної соціалізації і так далі) [9].

Сучасні виклики, з якими стикаються сім'ї у процесі виховання дітей. Удосконалення сучасного суспільства і постійні зміни у соціальній, економічній та технологічній сферах впливають на всі аспекти життя людей. Однією з головних сфер, яка відчуває цей вплив, є виховання дітей у сім'ях. У наш час сім'ї стикаються з численними викликами, серед яких особливе місце займають вплив технологій і економічні аспекти.

По-перше, важливо визначити вплив технологій на процес виховання дітей. Завдяки швидкому розвитку сучасних технологій, діти оточені комп'ютерами, смартфонами та іншими гаджетами з самого раннього віку. Це створює нові можливості для навчання і розвитку, але також призводить до проблем, пов'язаних із залежністю від електронних пристроїв та віддаленим спілкуванням [14]. Спостерігається зменшення часу, який діти проводять з родинами, а також зростання ризику впливу негативного контенту в інтернеті.

Другий важливий аспект – економічні виклики, з якими стикаються сім'ї в процесі виховання дітей. Економічна нестабільність, безробіття і зростання вартості освіти та медичного обслуговування можуть впливати на якість життя сімей та їхню здатність забезпечити дітей всім необхідним. Це може призвести до стресу та невпевненості в майбутньому, що впливає на якість виховання дітей і може стати джерелом конфліктів у сім'ї [18].

Крім того, важливо враховувати, що сімейні структури і ролі в сім'ї також змінюються відповідно до сучасних вимог та соціокультурних змін. Збільшується кількість самотніх батьків, а також сімей, в яких обидва батьки працюють на повний робочий день. Це може призводити до викликів у вихованні дітей, пов'язаних з балансом між роботою та сімейними обов'язками.

Для ефективного вирішення сучасних викликів у вихованні дітей, необхідно вжити ряд заходів і розробити стратегії [1; 13].

1. Виховання цифрової грамотності у дітей.
2. Створення балансу між онлайн та офлайн активностями.
3. Економічна підтримка сімей.
4. Формування підтримуючого оточення для сучасних сімей.
5. Сприяння освітньому розвитку та навчанню дітей.
6. Постійний діалог і спілкування.
7. Формування цінностей і моральних принципів.
8. Самоосвіта батьків та свідоме батьківство.

Узагальнюючи можна сказати, що сучасні сім'ї стикаються з численними викликами у процесі виховання дітей, але за допомогою правильної стратегії і підтримки вони можуть успішно подолати ці виклики. Важливо розуміти, що виховання дітей - це неперервний процес, який вимагає від батьків та сімей постійної уваги та зусиль, але він також може бути надзвичайно винагороджуючим і сприяти створенню щасливих та успішних дорослих осіб [4; 9; 13].

Отже, сімейне виховання є важливим компонентом соціального формування особистості дитини, і його роль в сучасному суспільстві надзвичайно важлива. Сім'ї та фахівці у галузі педагогіки та психології мають велику відповідальність у забезпеченні оптимального середовища для зростання та розвитку дітей [16]. Для підвищення ефективності сімейного виховання в умовах сучасного суспільства з метою формування соціально адаптованих особистостей дітей у сучасному суспільстві, важливо звернути увагу на наступне:

1. *Розвивати емоційний інтелект дитини.* Емоційний інтелект є важливим аспектом соціального формування дитини. Батьки та фахівці повинні вчити дітей розпізнавати власні емоції і виявляти розуміння до емоцій інших людей. Спілкування з дітьми про їхні почуття, виховання в них навичок саморегуляції та вміння вирішувати конфлікти мирним шляхом є ключовими елементами розвитку емоційного інтелекту. Важливо навчити дітей розпізнавати свої емоції. Це може бути виконано шляхом простих розмов із ними про те, як вони себе почувають у різних ситуаціях. Важливо надавати слова їхнім почуттям, щоб вони могли навчитися виражати їх словами. Наприклад, запитайте: «Як ти себе почуваєш, коли граєш з друзями? А коли засмучуєшся?». Далі, діти повинні вивчати, як розуміти емоції інших людей. Це можна робити через ігри, рольові ситуації та розмови про почуття і реакції інших. Важливо навчити дітей бути співчутливими і підтримувати інших у важкі моменти [18].

2. *Підтримувати позитивні стосунки в родині.* Здорові сімейні стосунки відіграють критичну роль у формуванні соціальної компетентності дітей. Батьки повинні створювати позитивне та відкрите середовище для спілкування, підтримувати дітей у вирішенні конфліктів та навчати їх розумінню інших. При виникненні конфліктів важливо не тільки вирішувати їх, але й навчати дітей вирішувати їх конструктивно. Батьки можуть бути прикладом та використовувати ситуації конфлікту, щоб показати дітям, як розмовляти, слухати і розуміти інших, та шукати спільні рішення. Важливо навчити дітей виражати свої почуття і погляди без агресії або образ. Також важливо навчати дітей розумінню інших. Батьки можуть розмовляти зі своїми дітьми про різні точки зору та почуття інших людей. Це допоможе дітям розвивати співчуття та вміння покладатися на емпатію при взаємодії з іншими.

3. *Якісно проводити час в родині, розвивати сімейні традиції.* Завдяки швидкому темпу життя сучасного суспільства, багато батьків мають обмежений час для спільного проведення з дітьми. Проте, важливо приділяти якісний час дітям, де можна спільно грати, обговорювати події і відчувати підтримку. Призначення часу для спільного проведення з дітьми є необхідним аспектом сучасного батьківства. Незважаючи на наш

зайнятий графік та швидкий темп життя, важливо знаходити способи зробити це якісно та ефективно. Спільний час з дітьми відкриває безцінні можливості для зміцнення відносин та впливає на психологічний розвиток дитини [2; 4].

Спільні ігри та активності є чудовим способом проводити якісний час з дітьми. Це можуть бути настільні ігри, прогулянки на свіжому повітрі, читання казок або навіть кулінарні заняття вдома. Важливо враховувати інтереси та захоплення дитини, щоб цей час був цікавим для неї.

Спільний час також створює можливість для обговорення подій та важливих тем. Відкритий діалог з дитиною допомагає їй розуміти світ навколо і розвивати критичне мислення. Важливо слухати її погляди та думки, навіть якщо вони відрізняються від вашого власного уявлення.

4. Розвивати самостійності і відповідальності у дітей. Формування в дітей навичок самостійності і відповідальності допомагає їм стати активними громадянами. Батьки та фахівці мають надавати дітям можливість вибору, вирішення завдань і виконання обов'язків з певною мірою незалежності. Сприяючи розвитку самостійності і відповідальності, ми допомагаємо дітям розвивати важливі навички, які стануть основою для їхнього успішного функціонування в суспільстві. Крім того, це виховує у них впевненість у власних силах та здатність приймати відповідальність за свої дії, що є важливими аспектами становлення активними та відповідальними громадянами.

5. Сприяти розвитку соціальних навичок у дітей. Для ефективного соціального формування дітей, важливо навчати їх спільноті, співпраці, вмінню слухати і висловлювати свої думки. Включення дітей у громадські та волонтерські заходи може сприяти розвитку цих навичок. Сприяти розвитку соціальних навичок у дітей є важливим завданням, оскільки ці навички визначають їхню здатність ефективно взаємодіяти з іншими та успішно адаптуватися до суспільства. Щоб досягти цього, батьки та педагоги повинні створювати можливості для навчання спільноті, співпраці, а також розвивати навички слухання та вираження власних думок. Один з ефективних способів сприяти розвитку соціальних навичок - це включення дітей у громадські та волонтерські заходи. Участь у таких заходах допомагає дітям розуміти важливість допомоги та співпраці в масштабах більшого суспільства [6]. Вони вчаться брати на себе відповідальність за інших та відчують себе частиною чогось більшого, ніж просто їхня власна родина чи група друзів. Важливо також навчати дітей співпрацювати та взаємодіяти з різними особистостями та культурними групами. Розуміння та повага до різноманітності допомагає дітям створювати позитивні міжособистісні відносини та вирішувати конфлікти мирним шляхом.

6. Впроваджувати технологічну та цифрову грамотність. Сучасний світ вимагає від дітей розуміння та вміння користуватися технологіями. Батьки повинні навчати дітей використовувати інтернет та інші технології відповідально, контролювати час, проведений в інтернеті, і надавати навички критичного мислення щодо вмісту в мережі. Перш за все, важливо навчити дітей використовувати інтернет відповідально. Поясніть їм про потенційні небезпеки, які можуть чатувати в мережі, і навчіть правилам безпеки онлайн. Важливо розуміти, що інтернет не завжди є безпечним місцем, і діти повинні бути обережними, особливо при спілкуванні з незнайомими [8; 10]. Важливо контролювати час, проведений дітьми в інтернеті. Встановіть обмеження на години, коли вони можуть користуватися гаджетами, та визначте дозволені обсяги часу на різні види діяльності в мережі. Це допоможе уникнути перевитрати часу на екрани та зберегти баланс між онлайн і офлайн активностями. Навички критичного мислення щодо вмісту в мережі є також надзвичайно важливими. Навчіть дітей аналізувати інформацію, яку вони знаходять в інтернеті, перевіряти її на достовірність і розуміти, що не все, що публікується онлайн, є правдою. Важливо навчити дітей виявляти маніпуляції та фейкову інформацію.

7. Звертати увагу на особистий приклад.

Батьки і фахівці повинні бути взірцем для дітей. Їхні дії, ставлення до інших та власні цінності відіграють важливу роль у вихованні. Тому важливо самі бути відкритими, терпимими і етичними особами. Перш за все, батьки і фахівці повинні бути відкритими. Вони мають демонструвати відкритість до нових ідей, думок і різних точок зору. Це сприяє розвитку гнучкого мислення у дітей та навчає їх бути відкритими до різноманітності інших людей.

Також важливо бути терпимими. Діти спостерігають, як батьки і фахівці вирішують конфлікти та взаємодіють з іншими людьми. Тому важливо показувати толерантність і повагу до різних культур, релігій та поглядів. Це допомагає дітям вирости як більш об'єктивні та поважні особи [13].

Етична поведінка є також ключовою. Батьки і фахівці повинні демонструвати чесність і відповідальність у своїх діях. Це навчає дітей важливості моральних цінностей і показує їм, що правильність дій і відповідальність перед іншими є невід'ємною частиною дорослого життя.

Висновки. Таким чином, сім'я та сімейне виховання відіграють важливу та провідну роль у соціальному формуванні особистості дитини в умовах сучасного суспільства. Вони впливають на формування цінностей, норм поведінки, соціальних навичок та ідентичності індивіда. Сімейні структури, зв'язки, комунікація та виховні практики грають важливу роль у розвитку психосоціальних компетенцій та

самовизначення дитини. Сімейне виховання визначається як важливий соціалізаційний фактор, який впливає на цінності, етику, релігійні погляди та культурну ідентичність дитини. Підвищення рівня розуміння та усвідомлення важливості ролі сім'ї у соціальному розвитку та вихованні дітей є необхідним завданням сучасного суспільства. Результати дослідження можуть бути використані для розробки програм та ініціатив, спрямованих на підтримку сімейного виховання та покращення якості життя дітей і їхньої соціальної адаптації.

Література

1. Бех В.П. Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти. *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики*: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 року. К.: ДЦССМ, 2002. С.29-47. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2910.pdf>
2. Братусь І.В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями в громаді. *Проблеми педагогічних технологій*. Зб. наук. пр. Вип.3-4. Луцьк, 2004. С. 72-77. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=6887>
3. Гордієнко Л.О. Громада як один із педагогічних чинників у соціальному вихованні молоді Великої Британії. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. Зб. наук. пр. № 1(23). К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2004. С. 61-67. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/3803>
4. Безпалько О.В. та інші. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: Метод. матеріали для тренера. К.: Науковий світ, 2004. 69 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5126/1/O_Bezpalko_SRG_IL.pdf
5. Жданович Ю.М. Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації Пласт. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. /Інститут проблем виховання АПН України. К., 2004. 20 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23809/1/canira%20дис..pdf>
6. Запобігання і протидія насильству в сім'ї: Метод. рекомендації для соціальних працівників. К.: ДЦССМ, 2004. 192 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>
7. Здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2004 році: Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних

служб для сім'ї, дітей та молоді / За заг. ред. С.В.Толстоухової. К.: Держсоцслужба, 2005. 48 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1425-05#Text>

8. Зверєва І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. Монографія. К.: Правда Ярославичів, 1998. 333 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/8055>

9. Зверєва І.Д. Діяльність соціального педагога в середовищі: зміст, форми, методи. *Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи*: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В.Козубовської, І.І.Миговича. Ужгород, 1999. Ч.1. С. 268-271. URL: https://bahmat.at.ua/zvereva_socialna_robota.pdf

10. Інновації у соціальних службах: Навч.-метод. посіб. / Семигіна Т.В., Покладова В.В., Грига І.М. та ін. К.: Пульсари, 2002. 168 с. 174.

11. Інноваційні моделі соціальних послуг. К.: ВІПОЛ, 2006. – 320 с. URL: <https://sociology.knu.ua/uk/library/innovaciyi-u-socialnih-sluzhbah-navch-metodposib-semigina-tv-pokladova-vv-griga-im-ta>

12. Караман О.Л. Соціально-педагогічні умови захисту дитинства в діяльності загальноосвітньої школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2002. 20 с. URL: https://www.studmed.ru/karaman-ol-socialno-pedagogchn-umovi-zahistu-ditinstva-v-dyalnost-zagalnoosvtnoyi-shkoli_8fd69c8fa6b.html

13. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання: навчальний посібник. К. : НАКККіМ, 2021. 310 с. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/51ec7602-a26d-458f-abd9-614b2080f201/content>

14. Марушкевич А.А., Постовий В.Г., Т.Ф.Алексєєнко Т.Ф. Родинна педагогіка. К.: Видав. ПАРАПЛАН, 2002. 216 с. URL: <https://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/873/Под.%20педагог%20ка%20%20вар.%20для%20друку%20редакцияZZZ.pdf?sequence=1&isAllowey>

15. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка. Суми: Університетська книга, 2005. 176с. URL: <http://librarium.freehostia.com/librarium-freehostia-com-українська-етнопедагогіка-мосіяшенко-librarium-freehostia-com.html>

16. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. Посібник. К.: Вища школа, 2001. 304с. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/46819f9b-f29f-4738-95c7-0a086e1954a1/content>

17. Сірант Н. Особливості подружніх конфліктів у молодій сім'ї. *Актуальні проблеми педагогічної науки*: Матеріали V Всеукраїнської науковопрактичної конференції «Актуальні проблеми педагогічної науки» (м.Миколаїв, 14-15 листопада 2013 р.)

Всеукраїнське громадське об'єднання «Нова Освіта». Миколаїв.: 2013. С.176-178. URL:
<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/31107/1/Пацула.%20Курсова%2082.pdf>

18. Сірант Н. Педагогіка сімейного виховання. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного університету ім. І.Франка, 2012. 118с. URL:
<https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/Навчальна-програма-4.pdf>